

SUMMARY

Har'kova E. The role of the educational-cognitive heuristic activity in the educational process of primary school.

The definitions and structure of educational activity, educational-cognitive activity, heuristic activity and educational-cognitive heuristic activity are examined in the article, and also it is found out, that only educational activity which has integral character is instrumental in development of a student, and represents a system of interdependent components: reasons, educational aims, educational actions, actions of control and estimation.

Specific features of educational activity are those associated with the assimilation of junior pupils' theoretical knowledge. During the execution of learning tasks the actions of aimed at mastering general ways of orientation in the relations between known and unknown quantities, phenomena, components of objects, situations, processes and the like. Action monitoring and evaluation give them the opportunity to check the correctness of the implementation of the training action, evaluate the success of somebody's entire academic tasks.

Learning activities in primary school is subject to certain laws. One of them is the fact that all teaching takes place in the shape of a detailed presentation to the pupils' of the major components of the learning activities in which they actively engage.

In academic work, the pupil consciously sets him/herself the same goals as are currently in front of the school that is ultimately educate oneself to a fully developed and socially mature person. This is called the educational-cognitive activity.

The educational-cognitive activity begins to form in pupils from the first days at school. The formation of a full-fledged educational-cognitive activity usually ends at the 6–7 class.

In author's opinion educational-cognitive heuristic activity better ensures the development of the junior pupils, because in addition to the components inherent in the educational activity are attached: substantive, operational and procedural, motivational, organizational, methodological components, as well as the objectives, products, and methods. On the basis of the analysis are defined the concept and characteristics of educational-cognitive heuristic activity of junior schoolchildren, which we will use in our further study.

Key words: educational activity, educational-cognitive activity, heuristic activity, educational-cognitive heuristic activity, educational aims, educational actions, actions of control.

УДК 130.1:37.018.1

І. М. Щербакова

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ДУХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

У статті здійснено теоретичний аналіз духовного потенціалу сімейного виховання. Подано базові поняття, що розкривають сутність складових елементів духовного потенціалу сімейного виховання.

Сутнісний зміст запропонованого психологічного аналізу досліджуваного феномену зводиться до авторського концепту, відповідно до якого духовний потенціал сімейного виховання визначається неповторними душевно-духовними характеристиками сім'ї, і є визначальною умовою формування відчуття духовної цілісності та духовної стійкості особистості, запорукою її повноцінного розвитку.

Ключові слова: духовність, потенціал, духовний потенціал, сім'я, сімейне виховання, духовний потенціал сімейного виховання.

Постановка проблеми. Сімейне виховання є могутнім ефективним засобом самопізнання дитини. У сім'ї особистий досвід дитини збагачується досвідом батьків, саме тому для дитини сім'я є першою соціокультурною сходинкою набуття досвіду. Мусимо визнати, що в умовах кризового сьогодення ми є свідками поступової девальвації душевно-духовного як ціннісно-сислової домінанти сім'ї. За таких умов актуальними є дослідження складових елементів духовного потенціалу сімейного виховання, його ролі в пізнавально-творчій і духовній самореалізації особистості.

Аналіз актуальних досліджень. Серед провідних вітчизняних науковців, які займалися дослідженням виховного потенціалу сім'ї, на увагу заслуговують творчі доробки Е. Арутюнянц, О. Зверева, Т. Куликова, Т. Кравченко, А. Мудрик. Сучасні науковці орієнтовані на дослідження: загальних питань виховання духовності особистості (В. Андрущенко, М. Боришевський, Л. Господарик та ін.); психологічного супроводу духовного розвитку особистості (О. Грабовець, В. Знаков); інноваційних підходів до формування духовності дітей (Т. Арчибасова, О. Лісова, А. Шульга); духовного потенціалу особистості (К. Альбуханова-Славська, Л. Мар'яненко, К. Петров, Е. Помиткін, М. Савчин, О. Хаустова, О. Фролов, В. Шадріков); духовного зростання та самоздійснення особистості (О. Асмолов, Г. Балл, І. Бех, Б. Братусь, О. Колісник, З. Пушкар, С. Трубич та ін.).

Мета статті – на теоретичному рівні визначити та проаналізувати складові елементи духовного потенціалу сімейного виховання.

Виклад основного матеріалу. Традиційно феномен духовність визначається як категорія людського буття, що виражає його здатність до творення культури і самотворення. Розуміння духовності містить три начала – пізнавальне, етичне й естетичне, яким відповідають духовні цінності, а саме: істина, добро, краса.

У психолого-педагогічному аспекті *духовність* постає як індивідуальна вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання й соціальної потреби жити й діяти для інших. У цьому контексті необхідно розуміти, що ідеальна потреба людини в пізнанні є відбитком її духовності, а соціальна потреба жити й діяти для інших характеризує душевність особистості [6].

З'ясовуючи сутнісний зміст досліджуваного феномену, а саме духовного потенціалу сімейного виховання, ми розглядаємо «*духовність*» (англ. «*spirituality*» від лат. «*spiritus*» – подих) як інтегральну філософсько-психологічну категорію, яка виражає теоретико-пізнавальну, художньо-творчу, морально-аксіологічну активність людини, а «*потенціал*» (від лат. «*potentia*» – сила) – як сукупність наявних засобів, що можуть бути використані для досягнення певної мети. Підкреслимо, що саме так визначаються ці універсальні загальнонаукові категорії більшістю науковців. Відтак, виникає необхідність визначення змісту поняття «*духовний потенціал*».

Виходячи з того, що категорія «*духовність*» співвідноситься насамперед з потребою особистості пізнавати навколишній світ, себе та сенс свого буття, – одиницями виміру духовності, а отже й духовного потенціалу, вважатимемо ціннісні орієнтації, які виражають внутрішні моральні інстанції людини, її моральність, яка, у свою чергу, віддзеркалює загальний рівень духовного розвитку особистості. При цьому необхідно враховувати, що чим більше зміст ціннісних орієнтацій пов'язаний із моральністю, тим більш суттєво в них виявляється зв'язок із категоріями добра, віри, надії, тобто з тим вищим, яким є *духовність* людини.

З огляду на вищенаведене визначення *духовності*, зауважимо, що поняття «*духовний потенціал*» інтегрує вольові якості характеру та духовну спрямованість особистості. Саме так розглядають *духовний потенціал* К. Альбуханова-Славська, Л. Мар'яненко, Е. Помиткін та ін. Зокрема, Е. Помиткін визначає *духовний потенціал* як систему смислів, смисложиттєвих орієнтацій, духовно-моральних цінностей, життєвих позицій і моральних настанов особистості в системі загальнолюдських моральних норм [3]. М. Савчин, у свою чергу, на основі системного аналізу фундаментальних духовних здатностей особистості, визначає *духовний потенціал* людини як сукупність її духовних, душевних (психічних) та фізичних сил і властивостей [5]. Отже, *духовний потенціал особистості* має розглядатися як якісна визначеність і спрямованість *духовності*.

Духовний потенціал особистості визначається здатністю розкривати і розвивати в собі позитивні моральні якості і духовні сили, а також здатністю проявляти їх у житті. Можна сказати, що він визначається душевно-духовним, як ціннісно-сисловою домінантою особистості. Ціннісно-сислова сфера особистості визначається життєвими цінностями і смислами. До неї належать потреби, мотиви, інтереси, самосвідомість, спрямованість, ідеї, ідеали та цінності. Ціннісно-сислова сфера особистості відіграє вирішальну роль у пізнавально-творчій та духовній самореалізації особистості. Разом із тим, душевно-духовне є ціннісно-сисловою домінантою сім'ї, де у процесі сімейного виховання відбувається первинна орієнтація особистості на духовні цінності. Отже, *духовний потенціал особистості* є основною змістовною характеристикою спрямованості, самосвідомості, інтелекту, характеру, спілкування й досвіду особистості.

Із психологічної точки зору, *виховання* є планомірним і цілеспрямованим впливом на свідомість і поведінку дитини з метою формування в неї моральних понять і установок, принципів, ціннісних орієнтацій і навичок практичної поведінки, які створюють умови для її розвитку і готують до майбутньої громадської і трудової діяльності [4]. В інтегративно-цілісному вимірі *сімейне виховання* постає як сукупність процесів впливу на дітей з боку батьків та членів сім'ї. Відтак, *виховний потенціал сім'ї* визначається виховними можливостями сім'ї, здатністю

членів сім'ї до виконання виховних функцій. При цьому вирішальну роль має те, який *стиль сімейного виховання* (авторитетний, авторитарний, ліберальний, невключений, гіперопіка, гіпоопіка, традиційний, дітоцентристський, демократичний, гіперопікуючий, ігноруючий) обирають батьки, а також конкретний *тип батьківського ставлення* до дитини (безумовно емоційного прийняття дитини, умовно емоційного прийняття, амбівалентного емоційного ставлення, індиферентного ставлення, прихованого емоційного відторгнення, відкритого емоційного відторгнення), якому вони надають перевагу.

До факторів сімейного виховання, що впливають на виховний потенціал сім'ї, належать: соціально-культурний (освіта, рівень інтелектуального і культурного розвитку батьків та членів сім'ї; психолого-педагогічна компетентність; психологічний мікроклімат); соціально-економічний (матеріальний статок, трудова зайнятість дорослих членів сім'ї); техніко-гігієнічний (місце проживання сім'ї; побутові умови; технічне забезпечення) та демографічний (охоплює структурно-функціональні особливості сім'ї, а саме структуру сім'ї, що описується через її склад: нуклеарний, розширений, неповний, реструктурований).

Зауважимо, що стиль сімейного виховання і тип батьківського ставлення до дитини залежать від індивідуальних характеристик батьків (їх особистісних якостей і рис, рівня самооцінки, мотивації, очікувань тощо), а також від характеру внутрішньо-сімейних взаємин та емоційних зв'язків із дитиною. Ми вже звикли чути про важливість докладання максимуму зусиль задля того, щоб діти зростали в атмосфері любові, довіри, взаєморозуміння і підтримки. Проте інколи забуваємо, що батьки мають любити своїх дітей безвідносно до будь-яких контекстних факторів життя, при цьому їх любов має бути безоціночною, сповненою вірою і надією.

У зв'язку з вищенаведеним, суттєвим для розуміння духовного потенціалу сімейного виховання є визначення духовності, у якому гармонійно поєднані три складові людської духовності. Так, за визначенням В. П. Андрущенко, духовність є гармонійною єдністю віри, наповненої надією і любов'ю; любові, позначеної вірою і надією; надії, пронизаної любов'ю і вірою [1]. Таке розуміння духовності дозволяє визначити духовний потенціал сімейного виховання як існуючу, або приховану в сім'ї глибинну силу впливу внутрішніх духовних ресурсів кожного члена сім'ї (їх духовно-моральних цінностей, смисло-життєвих орієнтацій і позицій) та вплив сили духу сім'ї в цілому (як гармонійної цілісності поєднаних любов'ю, вірою і надією людей) на формування внутрішніх духовних ресурсів дитини.

На нашу думку, важливим для розуміння виховного потенціалу сім'ї, духовного потенціалу сімейного виховання є напрям і характер сімейної активності, а саме сфера (ціннісна, емоційна, батьківсько-виховна, господарсько-побутова, соціально-професійна тощо), у якій

задовольняються потреби сім'ї, а також функції сім'ї (виховна, взаємодопомоги, духовного спілкування, моральної і матеріальної підтримки тощо). Має значення те, в якій мірі члени сім'ї беруть участь у їх реалізації, які ролі вони при цьому виконують, та яким є характер їх духовної діяльності (духовно безпечним або духовно напруженим). Ми звертаємо на це увагу, тому що виховна функція сім'ї безпосередньо здійснюється в процесі задоволення потреб всіх членів родини. Мова йде про феноменологію батьківських стосунків і взаємин із дитиною, про характер духовної діяльності, гармонійну єдність її складових: віри, надії, любові.

Зрозуміло, що особистий приклад, який батьки подають своїм дітям, є тією духовною спонкою, що мотивує дитину. У духовному пробудженні дитини вирішальну роль відіграє сила духу батьків. Духовна дезорганізація дорослих членів сім'ї позбавляє дітей душевного спокою, духовно дезорганізує їх. Неузгодженість духовного і душевного у дорослих не дозволяє дітям узгодити те, що вони відчують, з тим, що вони бачать і чують. Отже, першочергове значення має все, що стосується набуття дитиною духовного досвіду.

У процесі набуття дитиною духовного досвіду виховний вплив сім'ї допомагає і зорієнтовує дитину в її духовному пошуку сенсу життя. Саме тому важливо сформуванню у дітей вміння планувати своє життя, втілювати в життя власні бажання, критично оцінювати реалістичність їх досягнення відповідно до своїх можливостей. Зауважимо, що усвідомлення дітьми своїх можливостей відбувається як непряма оцінка власного «Я» у процесі постійного порівняння з іншими. Якщо дорослі сприяють цьому, вони тим самим допомагають формуванню об'єктивної самооцінки дитини. При цьому необхідно щоб дорослі, переборюючи свою невтриманість та імпульсивність, намагалися навчати дітей уникати негативізму в думках та поведінці, що певною мірою стимулюватиме саморегуляцію їх поведінки.

Намагаючись виховати гармонійно розвинуту особистість, дорослі повинні насамперед виховувати у дітей почуття власної гідності. Незважаючи на складність сучасного життя, дорослі повинні дотримуватися тих самих принципів і норм, що прищеплюють дитині. «Списування» дорослими своєї душевної скупості й духовної нестійкості (як і будь-яких інших недоліків і негараздів) на «складне сучасне життя» є неприпустимою батьківською безвідповідальністю по відношенню до власних дітей.

Сучасне життя є надто складним, його суперечливість і складність діти починають розуміти в первинному соціальному мікросередовищі, яким є сім'я, адже саме в сім'ї діти пізнають соціальні цінності й ролі, усвідомлюють узгодженість або неузгодженість норм, що пропагуються, з реальним станом речей. Розуміючи, що в умовах кризового сьогодення сім'я, як соціальний інститут, зазнає чималих деструктивних впливів (трансформується внутрішньосімейна та позасімейна діяльність, її напрям, характер, зміст;

знижуються соціально-культурні і соціально-економічні показники сім'ї; внаслідок недоотримання необхідного спостерігається посилення різних форм депривації; на тлі домінування патогенного мислення, поряд із зниженням рівня стресостійкості і духовної пружності, відбувається послаблення емоційних зв'язків між членами сім'ї), ми впевнені в тому, що попри все, сім'я мусить залишатися для дитини джерелом душевного спокою і духовної цілісності. Духовним потенціалом сімейного виховання за таких умов є душевність і духовність внутрішньо-сімейних відносин, моральний досвід батьків, належний рівень їх педагогічної культури, що сукупно визначають змістовний аспект духовних цінностей, які набуває дитина, їх структурну ієрархію, яка відповідає системі базових потреб її життєдіяльності.

Висновки. Отже, сімейне виховання є важливим чинником духовного пробудження і розвитку дитини. Духовний потенціал сімейного виховання відображують неповторні душевно-духовні потенції сім'ї, які є визначальною умовою повноцінного розвитку особистості, де кожен період духовного розвитку є суб'єктивним відбитком усього, що відбувається в сім'ї. В умовах кризового сьогодення духовний потенціал сімейного виховання має бути спрямований на формування у дітей позитивної моделі світу, онтологічної впевненості, духовної цілісності і стійкості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю: [2-ге вид., допов.] / Віктор Петрович Андрущенко. – К. : Знання України, 2008. – 819 с.
2. Боришевський М. Дорога до себе: Від основ суб'єктивності до вершин духовності : монографія / Мирослав Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с.
3. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості : монографія / Е. О. Помиткін. – К.: Наш час, 2005. – 280 с.
4. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
5. Савчин М. Духовний потенціал людини [Текст] : монографія / Мирослав Савчин. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 507 с.
6. Щербакова І. М. Духовна криза особистості в інтегративному вимірі / І. М. Щербакова // Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика : монографія. – Книга 1. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. – С. 272-294.

РЕЗЮМЕ

Щербакова І. Н. Духовний потенціал сімейного виховання.

В статті здійснено теоретичний аналіз духовного потенціалу сімейного виховання. Розкрито зміст понять «духовність», «потенціал», «сімейне виховання», «духовний потенціал особистості», «духовний потенціал сімейного виховання». Підкреслено, що духовний потенціал, як система смислових і смисложизнених орієнтацій духовно-моральних цінностей і установок, інтегрує волевые якості характеру і духовну направленість особистості. Суцільне змістове наповнення запропонованого психологічного аналізу досліджуваного феномена зводиться до авторського концепту, згідно з яким духовний потенціал сімейного виховання визначається неповторимим душевно-духовним потенціалом сім'ї, і є визначальним умовою формування духовної цілісності і духовної стійкості особистості, залогом її повноцінного розвитку.

Ключевые слова: *духовность, потенциал, духовный потенциал, семья, семейное воспитание, потенциал семейного воспитания.*

SUMMARY

Shcherbakova I. *Spiritual potential of family education.*

The theoretical analysis of spiritual potential of family education is carried out in the article. The relevance of the study proved by the growing crisis in the Ukrainian society of the trend of gradual devaluation of the value-semantic of family dominant (mental and spirit).

The article presents the basic concepts that reveal the essence of the main elements of the spiritual potential of family education: "spirituality", "potential", "family education", "the spiritual potential of the individual", "potential of family education". The components of the spiritual potential of the individual and the educational potential of the family are identified.

From the viewpoint of integrative and holistic analysis defined the role of family education, the factors that affect the educational potential of the family. Spiritual potential as a system of senses and life orientations, spiritually-moral values and options, integrates volitional qualities of character and spiritual orientation of the personality.

The essential content of the proposed psychological analysis of the studied phenomenon is reduced to the author's concept, according to which the spiritual potential of family education is determined by the unique mental and spiritual potential of the family, and is a determining condition for the formation of feeling of spiritual integrity and spiritual stability of personality, mortgage of its full development.

It is concluded that family education is an important factor in spiritual awakening and development of the child. Spiritual potential of family education reflects the unique soul-spiritual potential of the family, which is a defining condition for the full development of the personality, where each period of spiritual development is the subjective reflection of everything that is happening in the family. In a crisis time spiritual potential of family education should be aimed at promoting positive models of the world, the ontological confidence, spiritual integrity and sustainability.

Key words: *spirituality, potential, spiritual potential, family, family education, potential of family education.*